

УДК: 338.124.4(497.11)

Примљено:
02.11.2009.

Прихваћено:
25.02.2010.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година V, vol. 7

Број 1/2010.

стр. 11-53

*Млађен Ковачевић**

ДИМЕНЗИЈЕ И УЗРОЦИ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ

Резиме

Србија се налази у тешкој економској кризи. Основни узрок те кризе је дефектан концепт привредних реформи који се примењује од почетка 2000. године и који је довео до екстремно прецењене вредности динара, нагле и претеране либерализације увоза, па је он енормно повећан и све већом ценовном конкурентношћу систематски гушио домаћу производњу, а посебно извозно оријентисану производњу и услуге. Тако је привреда Србије бивала све више захваћена тзв. „холандском болешћу“. Уз то, и концепт приватизације имао је озбиљне слабости, па је и он знатно допринео јачању економске кризе. У таквим условима светска економска криза је само појачала економску кризу у Србији. Због свега тога, Србија би морала што пре усвојити дугорочну стратегију привредних и друштвених реформи.

Кључне речи: димензије, узроци, економска криза, Србија.

Претходна година је, са економске тачке гледишта била врло неповољна, могло би се рећи – драматична. Наведимо само основне показатеље који ће то илустровати:

- Уместо раније планираног раста бруто домаћег производа (БДП) од 7%, званично је прецењен да је

* Редовни члан Академије економских наука и сарадник Института за међународну политику и привреду

остварено смањење од 2,9%, а врло вероватно је да је пад био осетно већи,

- Индустијска производња је смањена за око 12% и била је за око 15,5% нижа него 1998. г. и за чак 52% нижа него далеке 1989. године,
- Трговина на велико и мало је реално смањена за око 12%,
- Обим грађевинских радова је смањен за око 30%,
- Сектор саобраћаја је имао смањење за око 15%,
- Ни у једној години после Другог светског рата у Србији није било мање површине засејано пшеницом и она је дупло мања него што је било 1990. године,
- Извоз робе и услуга, изражен у еврима, је смањен за око 17%, а изражен у доларима, пад је износио чак око 22%,
- Физички обим увоза опреме, смањен је чак за 40%,
- Физички обим увоза репродукционог материјала, смањен је за 16%,
- Иначе врло скромне инвестиције додатно су смањене за чак 25%,
- На ранг листи земаља по конкурентности привреде Светског економског форума (на којој се налазе 133 земље, које скупа креирају преко 98% светског бруто производа) Србија је пала за осам места и нашла се у „трећој лиги“, тј. на 93 месту,
- Неликвидност у привреди је достигла огромне размере, а број предузећа чији су рачуни блокирани достигао је готово 69.000, а њихова укупна сума је драматична – чак је достигла око 300 милијарди динара,
- Број незапослених лица је повећан за око 150.000 и до краја године је достигао 735.000 лица,
- И поред отписа спољног дуга који се односно на Косово и Метохију (од 550 милиона или 381 милион евра), крајем године он је достигао 32,75 милијарди долара, или изражено у еврима 22,787 милијарди,
- Однос отплата по основу сервисирања спољног дуга према вредности извоза робе и услуга је достигао преко 40%, а њихов однос према бруто домаћем производу око 11%,

- Просечан ниво цена у 2009. г. био је за око 8,6% виши у односу на просек из 2008. године,
- Јавни дуг је на крају јануара 2010. г. прешла 10 милијарди евра и био је за око 14% већи него крајем 2008. г.,
- Број предузећа под стечајним поступком је достигао 591,
- Број запослених који не примају плату достигао је 100.000,
- Буџетски дефицит био је готово два пута већи од планираног и дефицита из 2008. године,
- Имајући у виду да се број незапослених знатно повећао, да у пензије и плате великог броја лица замрзнуте и да је инфлација била висока – животни стандард огромног броја породица и лица знатно је смањен.
- Број сиромашних лица достигао је готово 700.000 лица, итд.

Званичници истичу да је привреда Србије изашла из „рецесије“, али то ће, евентуално, бити утврђено тек негде у мају, јер ће тек тада Републички завод за статистику објавити податке о износу БДП за први квартал текуће године. Ако раст у последњем кварталу прошле и у првом кварталу ове године буде, на пример, само по 0,5%, званично и посматрано статистички, могло би се рећи да је привреда изашла из рецесије и званичници ће то прогласити као велико достигнуће. Међутим, врло је вероватно да ће тада Републички завод за статистику објавити да је смањење БДП у 2009. год. (уместо садашње цифре која је пред нову годину објављена - 2,9%) било бар 4-5%. Према томе, раст БДП од 0,5%, као и планска цифра од 1,5% за целу 2010. годину биће слаба утеха, ако се зна да ће он бити за око 3,6% мањи него 2008. године. Ако се зна да је пре три године била прихваћена Стратегија привредног развоја до 2012. године у којој је била прихваћена просечна стопа раста од 7%, произилази да ће, у случају пораста БДП од 1,5%, он у 2010. години, у односу на 2008, бити за чак 18% на нижем нивоу него што би био да је у 2009. и 2010. год. остварена стопа раста од 7%. Из тога произилази закључак да ће се и у условима тако евентуалног али и неизвесног, скромног, једва видљивог „изласка из рецесије“ – привреда Србије налазити у тешкој кризи. И уопште, гово-

рити да се привреда налазила и да сада излази из „рецесије“ потпуно је неадекватно и делује самообмањивајуће. Било би добро да се Србија налазила и да се још налази само у „рецесији“. За мене нема дилеме – Србија се у прошлој години налазила и сада се налази у дубокој привредној и друштвеној кризи.

Званичници, а и низ академских економиста су током 2009. и почетком ове године истицали да је светска економска криза доминантан фактор „рецесије“ у Србији и да је она, „захваљујући предузетим мерама Владе“, чак и била мање погођена том вишом силом, тј. светском економском кризом, него многе земље Европе и ван Европе и при томе пореде пад бруто домаћег производа. Међутим, као што смо напоменули, врло је вероватно да је БДП Србије осетније смањен него што је проценио Републички завод за статистику, па слика тог поређења мање је повољна него што је приказује статистика. Уз то, ефектима предузетих мера даје се већи значај него што то оне заслужују.

Наиме, Србија је имала три околности које су амортизовале део негативних ефеката светске економске кризе. Прво, захваљујући повољним климатским условима пораст пољопривреде, а тиме и пораст прехранбене индустрије и релативно динамичан раст извоза пољопривредно-прехранбених производа су ублажили укупне негативне ефекте светске економске кризе, јер је учешће тог сектора у стварању укупног БДП веће у Србији него у многим земљама западне Европе. Друго, однос робног извоза и БДП у 2008. години, износио је у Србији само 22,3%, док је он у Мађарској био 81,4%, у Словачкој 82,6%, Чешкој Републици 76,8%, Словенији 68,6%, Бугарској 60,5% итд¹, па је његово смањење у истом проценту знатно више утицало на смањење БДП у тим земљама него што је био случај са Србијом. Уз то, у извозу Србије врло је високо учешће увозних сировина и репродукционих материјала, а мало учешће домаћих утрошака, што није случај у многим земљама западне Европе и у бројним земљама у транзицији, па је смањење извоза за исти проценат мање утицало на пад БДП него у тим земљама. Треће, девизни прилив по основу дознака је свакако био већи од

1 Wold Economic Forum, *Wold Cometeness Report 2009*.

очекиваног. Он је званично виши за двадесетак процената, али је тај раст делом и последица враћања у банке девизне штедне подигнуте крајем 2008. године. И поред тога, стицајем околности релативна величина девизног прилива по том основу, у односу на укупне девизне издатке земље, је у Србији био знатно већа него у врло великом броју европских земаља, што је, у условима смањења страних директних инвестиција, било од великог значаја.

Бечки споразум са комерцијалним банкама о одржавању кредитне активности њихових афилијација, односно банкама у Србији које су у већинском власништву тих страних банака имала је позитивне девизне ефекте, па су банке у Србији у 2009. г. мање исплатиле ануитете по основу претходних спољних дугова него што су добиле нових кредита.

Од домаћих мера које су делимично допринеле стишавању панике подизања штедних улога становништва, а касније враћању подигнутих девизних улога у банке, требало би истаћи одлуку да држава гарантује за штедни улог од 50.000 евра (уместо ранијих само 3.000).

Уз све то, требало би истаћи да су предузете мере односно финансијска помоћ привреди и банкама у 2009. г. имале за последицу повећање јавног дуга који је прешао 10 милијарде евра, а то значи да ће становништво, преко пореза, тај повећани дуг морати у овој и наредним годинама да сервира.

Најважнији индикатор којим се служе званичници при тврдњи да је привреда изашла из рецесије јесте већи прилив средстава у буџет у јануару 2010. године. Међутим, то повећање није настало по основу повећања привредне активности, а тиме и раста ПДВ-а, већ пре свега по основу виших акциза за неке производе (дуван, алкохол и сл.) које се примењују од почетка текуће године. С друге стране, званичници који тврде да Србија излази из „рецесије“ и економске кризе, прећуткују да је, по подацима Националне службе за запошљавање, у јануару 2010. год. број незапослених у односу на децембар 2009. г. повећан за чак за 2,9% или за 21.218 и да је достигао 751.590 лица.² Како се може говорити о изласку из „рецесије“, ако се и иначе огроман број незапослених тако

2 Привредни преглед, 9.2.2010, стр.

додатно драстично повећава, па они и њихове породице западају у тешку кризу која ће имати за последицу пад тражње, а тиме и производње.

Неки званичници сада најављују да ће светска економска криза релативно брзо проћи и да ће и због тога, али још више због предузетих мера и оних које ће бити предузете, већ у наредној, а поготову у 2012. години бити остварен потпуни опоравак привреде Србије. У том погледу посебно се истичу они исти потпредседници Владе који су почетком октобра 2008. г. изјављивали да светска финансијска криза неће погодити Србију, а један од њих је чак изјавио да ће она имати и корист од те кризе, јер ће се, наводно, страни потенцијални инвеститори преоријентисати са земљама захваћених кризом, веровали или не, на Србију.³

У вези са тим тврдњама и обећањима званичника о будућем расту БДП Србије, требало би истаћи чињеницу да је Србија од почетка 2001. године, па до ескалације светске економске кризе, због погрешног концепта реформи који је имао озбиљну конструкциону грешку - срљала у економску кризу. Наведимо само неколико показатеља који ће то потврдити.

Самим чином прихватања аранжман са ММФ о тзв. продуженом финансирању, Србија је морала прихватити концепт свеобухватне и што брже приватизације, знатну либерализацију увоза, либерализацију регулативе за стране директне инвестиције, сузбијање инфлације по сваку цену, и сл. Самозвани “визионари” економских реформи су све то прихватили и то прогласили својим делом. У складу са тадашњим веровањем да је неолиберализам крај економске науке, ти “визионари”, али и бројни академски економисти, су током 2001. године народу Србије обећавали спектакуларне привредне перформансе. Подсећам да је на једном саветовању економиста одржаном крајем 2001. г. на Економском факултету, тадашњи министар за финансије написао и следеће: “Србија има боље услове од других земаља, да до 2004. г. постане кандидат за чланство у ЕУ, а до краја 2010. и пуноправна чланица... Србија ће за три године постати лидер на Балкану, а широм света ће се причати о “српском чуду”. Уз то, он је обећао да ће Србија кроз три године постати земља “у којој

3 Детаљније о томе у *Привредни преглед* 3 X 2008. стр. 3.

се отварају најинвентивнија и најинтересантнија радна места у овом делу Европе”⁴

Тадашњи гувернер Народне банке Југославије је на истом саветовању изјавио да је “завршена макроекономска стабилизација”. Он је истакао као значајно достигнуту либерализацију спољне трговине и да “стабилност девизног курса није резултат административних одлука него чисто тржишних кретања и стања на девизном тржишту”. Нагласио је да очекује даљи раст увоза али да “извоз мора да расте брже од увоза”. Уз то, позивајући се на неку економетријску анализу, нагласио је да “девизни курс уопште не утиче на извоз”⁵

Потпредседник тадашње Савезне владе и истовремено министар за економске односе са иностранством проф. др М. Лабус је на истом скупу обећао да ће се, након споразума са Париским и Лондонским клубом поверилаца о отпису 2/3 дуга тим институцијама, спољни дуг СР Југославије смањити за 12 на само 7 милијарди долара и да он након тога неће представљати ограничавајући фактор раста и развоја.⁶ Сви ти “визионари”, а посебно тадашњи министар за привреду и приватизацију А. Влаховић, били су под огромним утицајем тзв. “Вашингтонског консензуса”, ММФ и поруке земљама у транзицији у то време најпознатијег нобеловца Милтона Фридмана “Приватизујте, приватизујте и само приватизујте”, и обећавали су брзу (за четири године) и свеобухватну приватизацију друштвених и државних фирми и по том основу динамичан привредни раст и развој.

Да ли због својих убеђења или због опсесије укључења СР Југославије у ММФ и Светску банку и добијања кредита од њих, званичници Србије су потпуно игнорисали добронамерне савете домаћих и иностраних економиста да се не прихвате рецепти и “сугестије” ММФ, а међу њима се истичу добитник Нобелове награде за економију Џозеф Штиглиц, главни “архитекта” словеначке привредне реформе, Јо-

4 Ђелић, Божидар, „Средњорочна економска визија и главне смернице економске политике за 2002“, *Економски анали*, тематски број, 2002.

5 Динкић, Млађен, “Монетарна политика и реформа банкарског система“, *Економски анали*, тематски број, 2002.

6 Лабус, Миролуб, „Елементи економске политике у 2002“, *Економски анали*, тематски број, 2002.

же Менцигер, Светозар Пејовић, Бранко Милановић, Јован Душанић, Јанез Прашникар и др.

Приликом посете Београду у марту 2001. г. Џ. Штиглиц је рекао: “Постоје бројни случајеви који показују да савети ММФ нису у складу са интересима земље којој су упућени. Зато се морате дипломатски супротставити “шок терапеути-ма” и “монетарним фундаменталистима” из ММФ бранећи властите интересе. Јер, улог у транзицији је много већи, од економије - у питању је “развој целокупног друштва”⁷. Крајем те године он је Србији поручио “да сама изабере пут којим ће ићи, не пристајући на опробане рецепте светске финансијске олигархије. Мој савет је да што пре успоставите владавину права, изградите све институције тржишне економије и омогућите јавни грађански дијалог о економским реформама и другим кључним стварима од интереса за земљу.”⁸ Имајући у виду да је у 2001. г. валутни курс био фиксан и да је у условима врло високе инфлације (око 40) постао јако реално прецењен и да је каматна стопа била врло висока, овај нобеловац је тада истакао да је “прецењена валута и висока каматна стопа - рецепт за пропаст”⁹.

Главни творац словеначке привредне реформе проф. др Јоже Менцигер, је у јесен 2000. г. је поручио “својим колегама у Југославији да се много не ослањају на савете светских економиста”. Даље он наглашава “Нама су неки од тих економиста на почетку деведесетих година предлагали да фиксирамо курс толара, чему смо се одлучно одупрли”¹⁰.

Познати словеначки економиста Јанез Прашникар, чија је специјалност транзиција, односно приватизација предузећа, приликом активног учешћа у разматрању Нацрта закона о приватизацији на Економском факултету у Београду је изјавио “Желим да успете и нисам дошао овде да вам солим памет, али нисам сигуран да сте изабрали добар пут”. Он је тада истакао „да су политичари и врхунски економисти Словеније, после свестране и дуготрајне расправе, почетком последње деценије прошлог века, дошли до закључка да треба одустати од идеје о продаји друштвених и државних и јавних

7 *Економист магазин*, 12.03.2001.

8 *Политика*, 15. 10. 2001.

9 *Политика*, 15.10.2001.

10 *Данас*, 12. 10. 2000.

предузећа, због њиховог убеђења да је мало вероватно да ће у земљу доћи солидни страни стратешки партнери и да се може очекивати долазак шпекулативног капитала од кога би било веће штете него користи, па, су се због тога одлучили за „инсајдерску приватизацију“.¹¹ Та његова констатација је била оштро критикована, и колико се сећам, био сам једини учесник на том скупу који је подржао оцену проф. др Ј. Прашникара.

Ове и друге препоруке претходно наведених професора самозвани „визионари“ економских реформи, можда из убеђења а можда због „сугестија“ ММФ – нису прихватили. По свему судећи за њих је „Програм радикалних економских реформи у СР Југославији“ који је сачинила група „експертата“ Г-17, била нешто као свето писмо. Тај програм је био под огромним утицајем тада доминантног неолиберализма и тзв. Вашингтонског споразума. Наравно да је и ММФ, као један од учесника у формулисању Вашингтонског споразума и институција које је и по основу капитала и по основу броја директора и по основу локације, била под огромним утицајем САД и неолиберализма који је тада у њима био једина прихватљива економска филозофија. Због свега тога „визионари“ економских реформи и СР Југославији, и у Србији су прихватили модел транзиције који је, сем Словеније, у старту био наметнут свим земљама источне и југоисточне Европе. Они су потпуно игнорисали чињеницу да је Пољска брзо напустила тај модел и након тога постигла врло солидне привредне перформансе. Такође су игнорисали катастрофалне резултате транзиције у Русији и слом привреде у 1998. г. Нису знали или су игнорисали апел руских академика и низа америчких добитника Нобелове награде за економију, као што су Кенет Ероу, Василиј Лентијев, Лоренц Клајн, Роберт Солоу, Б. Жељчину да је напусти модел транзиције, а такође су жестоко критиковали модел реформи у Русији. Они су истицали да прелазак на истинску тржишну привреду захтева време и да покушај да се тај процес битно скрати води у катастрофу. Ови нобеловци су у том апелу наглашавали да је досадашња политика „немешања државе, која је део шок

11 Излагање на саветовању које су пренеле бројна дневна средства информисања, 20. 2. 2001.

терапије није била оправдана“ и да је нужно да „држава преузме на себе основну улогу у економији“, као што је случај у савременим привредама Шведске или Немачке. На крају, они истичу да „истискивање државе из привредног живота и транзиције није могао обезбедити прелаз ка тржишној привреди – него ка криминалној привреди... Користећи немешање владе, криминални елементи су попунили вакуум.¹² „Визионари“ реформи у Србији вероватно нису знали, или су се правили да не знају за текст чувеног Џефрија Сакса објављен у „Независнаја газета“ (16.9.1999) у коме он признаје да су његови „савети били универзални за све земље у транзицији, па и за Русију и да је била велика грешка што се при спровођењу реформи у Русији нису узимале њене специфичности“.¹³

Самозвани „визионари“ економских реформи нису узимали у обзир врло занимљиве предлоге познатог економисте Бранка Миљановића који је радио у Светској банци и које је крајем 2000. изнео (у дневном листу „Данас“), низ добрих предлога за транзицију у Србији, као и низ врло корисних предлога Јована Душанића које он изнео у часопису *Финансије* крајем 2000. и почетком 2001. године, па ни апеле Светозара Пејовића да се СР Југославија клони диктата ММФ.

Самозвани „визионари“ економских реформи у Србији су изгледа имали и комплекс ниже вредности чак и у односу на младе стручњаке ММФ и Светске банке. Подсећам да је шеф „визионара“ проф. М. Лабус на једном саветовању у Српској академији наука и уметности (1992. г.) констатовао „пошто економисти социјалистичких земаља мало знају о томе како функционишу тржишне привреде, тај посао треба препустити западним економистима“.¹⁴ Поводом тога става М. Лабуса, на истом скупу проф. др Марко Секуловић је констатовао „да је нормално да западни економисти више знају о тржишној привреди али се поставља питање да ли они знају нашу историју, нашу традицију и менталитет, наше рели-

12 Наведено према чланку Јован Душанић, „Југословенска привреда на почетку трећег миленијума“ *Финансије*, бр. 1-2/2001, који је касније у широј верзији одштампан у књизи истог аутора *Транзиција у Србији*, Београд, 2003.

13 Ibidem.

14 Наведено према Марко Секуловић, (2009), „Транзиција у огледалу кризе“, Зборник *Транзиција у Србији и глобална економска криза*, издање Научног друштва економиста са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду, стр. 219.

гијске разлике и нетрпељивости, мотивације нашег човека, учинак појединих врста стимуланса итд. Супротно М. Лабусу, он закључује „Наша економска реформа, зато, мора бити дјело наших економиста, при чему би страни експерти били коришћени у улози консултаната, савјетника и сл.”¹⁵

СТИЦАЈЕМ ИСТОРИЈСКИХ ОКОЛНОСТИ ПРОФ. М. ЛАБУС СЕ НАШАО НА ЧЕЛУ „ВИЗИОНАРА“ ЕКОНОМСКИХ РЕФОРМИ. Имајући у виду раније наведену његову изјаву, разумљиво је да су страни експерти у 2001. па и у 2002. г. врло често и дуже били у Народној банци Југославије и низу других савезних и републичких инвестиција. Стицајем необичних околности М. Лабус постаје потпредседник Савезне владе и истовремено министар за спољну трговину, иако се том материјом није раније бавио. Он и његов саветник Борис Беговић (који се пре тога бавио, пре свега, урбаном економијом) постали су „већи католици од Папе“ и исфорсирали су, у мају 2001. г. наглу и претерану либерализацију увоза па се просечна непондерисана царинска стопа свела на само 9,4%, док је она у то време у Бугарској и Румунији износили преко 15%. Стицајем тих околности, на важним функцијама и институцијама, долазе потпуно стручно некомпетентна лица. Магистар, асистент на предмету „Привредни развој“, М. Динкић постаје гувернер Народне банке Југославије, а чиновник неке немачке банке Радован Јелашић, постаје вицегувернер а касније и гувернер Народне банке Србије. Или, доцент др Горан Питић који се на Економском факултету бавио светском економском историјом, постаје министар за економске односе са иностранством. Магистар Божидар Ђелић који се „прославио“ у тиму Џ. Сакса при конципирању реформи у Русији, Пољској и Румунији постаје министар за финансије. Асистент у Економском институту Александар Влаховић, који се раније није бавио проблематиком приватизације, постаје министар за привреду и приватизацију, а др Срба Антић, стручњак за енергетику, као представник СРЈ, бива послат у ММФ. На крају, економски саветници премијера З. Ђинђића постају ужасно проблематична а стручно потпуно некомпетентна лица: Колесар и Јањушевић. И што је трагично сви ти новопечени функционери нису око себе окупили стручне

15 Ibidem.

ауторитете, а савете претходно наведених угледних страних и домаћих економиста су игнорисани. Због свега тога *a priori* се могло претпоставити да концепт реформи привреде Србије неће бити оптималан и да неће дати добре резултате.

Када су крајем 2001. г. на претходно наводном научном скупу, самозвани „визионари“ изнели концепт реформи и мере економске политике, а нарочито када су истакли да ће валутни курс динара *de facto* остати фиксан и у 2002. г. на том скупу сам доказивао да ће све то донети знатно веће штете него користи. Посебно сам истакао следеће негативне последице:

- 1) рекордан спољнотрговински дефицит,
- 2) смањење интереса за извоз и раст губитака по основу извоза,
- 3) све већи проблем реализације домаће производње на домаћем тржишту,
- 4) смањење индустријске производње,
- 5) врло динамичан раст увоза,
- 6) успоравање динамике раста девизног прилива по основу извоза услуга и раст девизног одлива по основу њиховог увоза,
- 7) смањење интереса иностраних фирми да улажу на подручје Србије нарочито у форми заједничких улагања, итд.¹⁶

Тада сам посебно истакао да ће та политика гушити домаћу производњу, да ће доћи до форсирања производње, а посебно извоза са високим садржајем увозних сировина и увозних репродукционих материјала, односно ниским девизним ефектом и ниским садржајем домаћих компоненти и новостворене вредности. Истакао сам да ће задржавање тадашњег валутног курса и ширење веровања да се он може дуго одржати имати за последицу погрешну алокацију ресурса, посебно капитала, пре свега у производњу засновану на увозним сировинама и увозним репродукционим материјалима, што се касније може показати као „промашена инвестиција”. На крају сам истакао да је политика прецењене вредности динара која је примењена у 2001. години, донела много ви-

16 Ковачевић, Млађен, „Ефекти постојеће политике валутног курса и либерализације увоза“, *Економски анали*, тематски број, јануар, 2002.

ше штете него користи и да би њено даље практиковање ту разлику увећала. Имајући све то у виду, своје излагање сам закључио следећом констатацијом: „С обзиром на изнето, тј. тешку економску ситуацију земље, нама су потребни велемајстори који виде три или више потеза унапред, односно креатори економске политике, па и политике валутног курса, који морају имати у виду, пре свега дугорочни интерес друштва и привреде, што, нажалост, сада није случај”¹⁷.

Ово моје излагање подржао је једино проф. др Љубомир Маџар¹⁸. Вероватно увређен што сам индиректно рекао да су наши самозвани „визионари” реформи, како би шахисти рекли „пацери“, тадашњи гувернер НБЈ М. Динкић је на та наша излагања, у врло оштром, могло би се рећи и непристојном тону (нарочито према свом професору Љ. Маџару), реаговао. Његове констатације су биле следеће:

„Док сам слушао критике, које су увек добро дошле уколико су аргументоване и засноване на подацима, имао сам осећај да су оне понекад празна реторика. Имао сам утисак да се не налазим у 2001. години него у 1970. или некој другој. Мислим да се уважене колеге, господин Ковачевић и господин Маџар несвесно залажу за status quo у целој економији, не знам да ли су они свесни шта су мислили кад су то изговорили Заиста сам запањен једним таквим стањем свести у 2001. години”. Он је том приликом тврдио „да постоји огромна дивергенција у оценама иностраних економиста и иностране јавности и наших економиста.... и да постоји разлика у филозофијама, дакле филозофије економиста који се залажу за status quo тј. за очување привредне структуре каква је сада и оних који су за радикално реструктурирање, за можда теже потезе, али који ће нам сигурно на средњи рок донети добро”. Он је на крају изразио оптимизам да ће остварена економска стабилност бити дугорочног карактера.¹⁹

На општу жалост, привредне перформансе, извоз и увоз су током 2002. године били су у потпуном нескладу са опти-

17 Ковачевић, Млађан, „Ефекти постојеће политике валутног курса и либерализације увоза“, *Економски анали*, тематски број, јануар, 2002. стр. 194.

18 Маџар, Љубомир, „Политика девизног курса, алтернативе и дилеме“, *Економски анали*, тематски број, јануар, 2002.

19 Динкић, Млађан, „Реплика на излагање М. Ковачевића и Љ. Маџара“, *Економски анали*, тематски број, 2002. стр. 245–246.

мистичким плановима Савезне и Републичке владе, Народне банке Југославије, разних института, наведених званичника и низа економиста и тзв. економских аналитичара. Резултати су били чак и неповољнији него што сам најављивао. То, међутим, није сметало званичницима да наставе самохвалисање резултатима привредних реформи. У том домену посебно се истицао тадашњи гувернер НБЈ, који је чак тврдио да се валутни курс неће мењати наредних десет година (!!!), а касније на једном предизборном скупу своје странке изјавио је да се он неће мењати, веровали или не, у наредних *педесет* (подвукао МК) година и да ће он, ваљда због тога, једног дана добити и Нобелову награду за економију (!!!)

Током 2002, 2003. и 2004. године написао сам низ радова у којима сам доказивао да прихваћени модел реформи, има озбиљну конструкциону грешку, да је привреду гурнуо у тзв. „холандску болест“²⁰ и да се своди на концепт „спржене земље“, и да га треба што пре напустити.²¹

У 2002. години појавила се књига добитника Нобелове награде за економију *Globalization and Its Discontents*, која је исте године преведена и у Србији, која жестоко, врло убедљиво критикује концепт неолиберализма који ММФ намеће земљама које користе његове кредите. Међутим, ни та књига није имала никакав утицај на званичнике, односно на евентуалну промену концепта реформи, поготову након споразума са ММФ о тзв. продуженом финансирању.

Наведимо да је у септембру 2002. године познати словеначки економиста Иван Рибникар, нагласио следеће: „*Најважнија ствар у транзицији је да се не дозволи да пропадне*

20 Када су Холанђани средином педесетих година пронашли велика лежишта природног гаса, извоз и девизни прилив су нагло порасли. Домаћи гулден је постао јако прецењен, што је увозну робу и извозне услуге чинило ценовно све конкурентнијом, а све више испољавао проблем продаје домаће робе и домаћих услуга на холандском тржишту. Због све нижег степена коришћења капацитета, јединични трошкови су бивали све већи, што негативно одражава на извоз, па су економисти Холандије закључили да је привреда ове земље, због прецењене вредности националне валуте постала болесна, па је тако настао појам „холандска болест“ привреде.

21 Ковачевић, Млађен, „Нужност напуштања досадашњег концепта економске политике“, *Економски анали*, тематски број, децембар, 2002. Ковачевић, Млађен, „Ефекти реформског концепта и економске политике у протекле три и по године“, Зборник реферата, *Економски анали*, тематски број, април, 2004.

ниједно предузеће чији се проблеми могу решити. У Словенији је, на пример, пропало врло мало предузећа. Логика да све треба почистити као да ништа не ваља, па да се онда креће од почетка – је погрешна. Словенија је спасавала све што се спасити могло. Спровели смо санацију банака. Делом су предузећа опстала преко помоћи банака, а делом су добијала средства директно од државе. Ако пустите да пропадне све што мислите да не вреди, онда ће мало шта остати... Уколико би после тог пропадања, наступила јака предузетничка иницијатива, то би било добро, но то слабо иде”²². На питање новинара како оцењује двогодишњу политику фиксног валутног курса у Србији, он је одговорио: „Као члан Савета Централне банке Словеније све време сам утицао да се води политика флукутирајућег валутног курса, јер смо сматрали да *фиксни курс није добар* и увек смо водили рачуна да *не уништимо домаћу индустрију која извози* (подвукао МК), јер фиксни курс може снизити инфлацију, али *инфлација није највеће зло – веће је зло ако имате 20% или више од 20% незапослености*”²³ (подвукао МК).

Иако су природне перформансе у периоду 2000–2003. године биле врло скромне и у великом нескладу са плановима и обећањима, тадашњи први заменик генералног директора ММФ, Ен Кругер, средином априла 2003. г. је изјавила „да ММФ похваљује власти Србије и Црне Горе за *импресиван* (подвукао МК) напредак који је постигнут у процесу стабилизације и спровођењу реформи”. Средином исте године она је изјавила „економска ситуација Србије и Црне Горе наставаља да се побољшава, уз даље смањење инфлације, *побољшање спољнотрговинског дефицита* (што је била потпуна неистина, а подвукао МК).

Иако су резултати природних перформанси посебно у сфери економско-финансијских односа СР Југославије и Србије били врло неповољни и у огромном нескладу са обећањима и плановима, током 2002, 2003. и 2004. г. појављује се низ пројекција и квази студија у којима се предвиђају битна побољшања у овој виталној области. Тако су у 2002. години стручне службе ММФ креирале један сценарио одрживости

22 Интервју *Политика*, 30.09.2002.

23 *Политика*, 14.10.2002.

спољног дуга СР Југославије за период 2003-2010. г. По том сценарију извоз је у том периоду требало да знатно динамичније расте од увоза, па би дефицит текућег рачуна платног биланса био системски смањиван. Или, у 2003. години појавила се „студија“ *Конкурентност привреде Србије* који је у окриљу Цеферсон института, уз финансирање Народне банке, урадио наводно „тим најбољих српских економиста“²⁴. И у овом раду обећане су светле перспективе у сфери економско-финансијских односа Србије са иностранством.²⁵

Током 2003. и 2004. г. тадашњи гувернер НБЈ, односно НБС, М. Динкић је више пута истицао да је могуће имати стабилан валутни курс и раст извоза и да нова Влада неће дозволити раст валутног курса, раст спољнотрговинског дефицита ни раст инфлације. И нови потпредседник Владе Србије, М. Лабус је почетком 2004. г. изјавио „да се сви дефицити морају смањити и да текући дефицит платног биланса не сме прећи две милијарде долара.“²⁶

У пролеће 2004. године нови министар за економске односе са иностранством у Влади Србије, П. Бубало изјавио је да је „приоритет тог министарства смањење увоза и агресивно повећање извоза, уз налажење начина да се реши кључни проблем – недовољна конкурентност српске привреде у целини“. Нажалост, супротно испољеном оптимизму, у 2004. години дошло је до драстичног погоршања у сфери економско-финансијских односа са иностранством.

Поред све веће прецењености динара, током 2003. године је, у складу са договором са Црном Гором везаним за усклађивање царинских система, Србија додатно смањила царинске стопе за низ производа, тако да се просечна, непондерисана царинска стопа свела на само 7,4%, што је све скупа допринело ескалацији увоза у 2004. години.

24 Ту квалификацију дао је директор тог Института Аарон Преснал у пропратном писму које је слао уз „студију“,

25 Детаљније о томе у мом раду „Економско-финансијски односи Србије са иностранством – Нужност нове стратегије“ у Зборнику радова са саветовања у Крагујевцу, октобар 2009. Издање Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економског факултета у Београду, Цеферсон институт (2003), „Конкурентност привреде Србије“, Београд.

26 Лабус, Миролуб, Интервју у часопису *Корак*, фебруар-март 2004, издање Привредне коморе Србије-

На једином саветовању које је организовало Научно друштво економиста и Економски факултет у Београду (у јесен 2004. г.), на моју поновљену констатацију да модел реформи има врло озбиљну конструкциону грешку, М. Лабус је изјавио да је „поносан на ту конструкциону грешку”.

У јуну 2004. године, под окриљем Народне банке Србије урађен је рад *Одрживост спољног дуга Србије за период 2004-2010. године*, који је обећавао такође фантастичне резултате у сфери економско-финансијских односа са иностранством.²⁷ Међутим, већ током те године резултати су били у огромном нескладу са тим пројекцијама, па је у децембру те године усвојен документ под истим насловом у коме је било знатно мање, али ипак обиље оптимизма када се ради о најважнијим елементима економско-финансијских односа са иностранством²⁸ Светска банка је крајем 2004. г. продуковала рад *Република Србија – Програм за економски раст и запошљавање*,²⁹ у коме су била дата два тзв. нормативна сценарија. По првом, који подразумева успешне привредне реформе, однос дефицита текућег рачуна платног биланса (без донација) и БДП би у 2008. г. износио само 7,6%, док би по другом, који подразумева неуспех у привредним реформама, тај однос износио 7,8%, што је, такође, било неосновано, претерано оптимистично.

С обзиром да је спољни дуг врло динамично растао, у раду Народне банке Србије *Одрживост спољног дуга Србије у периоду 2004-2010. године*, заузет је став да земља неће запасти у дужничку кризу само ако се буде додатно задуживала, што се у пракси и догодило.

Од тренутка када је ММФ обелоданио да ће дати „зелено светло“ Париском клубу да отпише додатних 15% дуга, тадашњи потпредседник Владе Србије М. Лабус и тадашњи министар за финансије М. Динкић су пали у еуфорију и изне-

27 Детаљније о тим пројекцијама у мојој уводној студији „Економско-финансијски односи Србије са иностранством – Нужност нове стратегије“ у зборнику под истим насловом, издање Научног друштва економиста са Академијом економских наука и Економским факултетом у Београду, Крагујевац, Београд, октобар 2009.

28 Народна банка Србије, „Одрживост спољног дуга Србије“, јун. Народна банка Србије (2004б), „Одрживост спољног дуга Србије“, децембар 2004.

29 Светска банка, *Република Србија – Програм за економски раст и запошљавање*, Извештај број 29258 Y, б. децембар 2004.

ли су низ полуистина и неистина везаних за висину и степен спољне задужености Србије. Тако је у ауторском тексту М. Лабус у *Политици* (10.12.2005) написао следеће:

1. „да смо успели за три године да решимо проблем дуга земље“;
2. „да смо у том периоду стално слушали причу о 'дужничком ропству' и да је то била лицемерна и неозбиљна прича која је покушала да оспори нешто што представља један од највећих резултата политике у чијем сам креирању учествовао током ових пет година – решавање проблема спољног дуга“;
3. „после додатног отписа од 700 милиона долара од Париског клуба, укупан јавни спољни дуг ће износити 9 милијарди долара, што ће износити 45 % бруто домаћег производа, а међународне финансијске институције су подигле црвену лествицу на 60 % БДП-а, а ми смо сигурно далеко испод те границе“;
4. „за време мандата ове владе остварен је отпис дуга према Лондонском клубу у износу од 1,6 милијарди долара и додатни отпис од стране Париског клуба од 700 милиона долара, што заједно износи 2,3 милијарде долара“;
5. „упоредо са тим како држава враћа свој дуг, тако се банке и предузећа из приватног сектора додатно задужују у иностранству, па то одржава наш укупан дуг на истом нивоу, али се његова композиција значајно мења, да не кажем побољшава“;
6. „рок за испуњење услова за отпис додатних 15 % дуга према Париском клубу смо мало прекорачили, али данас можемо да кажемо да се упорност исплатила и да смо успели да проблем спољног дуга земље решимо“.

Прво на шта би требало подсетити јесте да је на саветовању економиста, које је организовало Научно друштво економиста крајем 2001. године, тадашњи потпредседник Савезне владе и истовремено министар за економске односе са иностранством Лабус изјавио да ће спољни дуг СР Југославије, након отписа по две трећине дуга од Париског и Лондонског клуба поверилаца, бити смањен са око 12 на само 7 милијарди долара, и да он, у том случају неће бити огранича-

вајући фактор раста и развоја привреде.³⁰ Он је тада изјавио да је спољни дуг Србије приближно 11,2 милијарде долара, а Црне Горе око 820 милиона долара.

Колико су тврдње домаћих званичника и самозваних „визионара“ економских реформи у Србији, посебно бившег потпредседника Владе и бившег министра финансија, а сада министра за привреду и регионални развој, биле ван времена и простора, показали су следећи подаци:

1) Уместо планираног осетног нето смањења спољног дуга, он је у 2005. години повећан за милијарду и 368 милиона долара, па је крајем те године био за 9,7 % већи него крајем 2004. године;

2) И поред отписа од око четири милијарди долара од стране Париског и Лондонског клуба, који је обављен у периоду 2001-2004, спољни дуг изражен и доларима био је на крају 2005. године за 42,8 % већи него 2000, односно за 9,7 % већи него крајем 2004. године;

3) Износ спољног дуга изражен у еврима у 2005. години је повећан за чак две милијарде и 710 милиона, или за 26,1 %, и достигао је 13,064 милијарде евра;

4) Ако се потпуно искључе ефекти промена интервалутних курсева, реални пораст спољног дуга Србије у 2005. у односу на 2004. годину износио је 19%;

5) Квантитативни однос спољног дуга Србије на крају 2005. године и вредности извоза робе и услуга из те године износио је 251,1 % и због тога је, према тадашњим критеријумима Светске банке, она остала у групи високозадужених земаља.³¹

И поред отписа око 4,5 милијарди долара дуга од стране Париског клуба и Лондонског клуба, спољни дуг Србије од 2002. године врло динамично расте, а посебно расте спољни дуг предузећа и банака. Због тога је, на моју иницијативу, Научно друштво економиста организовало два округла стола: у мају 2004. г. на тему *Спољна задуженост СЦГ – стање, перспективе, политика* и у мају 2005. г. на тему *Спољна задуж-*

30 Лабус, Мирољуб, „Елементи економске политике у 2002“, *Економски анали*, тематски број, 2002, стр. 22.

31 Подсетимо да је, према тадашњим критеријумима Светске банке, једна земаља високозадужена ако је тај однос већи од 220 %.

женост Србије и претња дужничке кризе.³² Уз моја уводна излагања, на овим скуповима узело је учешће више од двадесетак угледних економиста из ове проблематике и огромна већина је исказала велику забринутост због веома израженог раста спољног дуга и због реалне опасности да земља брзо упадне у дужничку кризу.

Због све прецењеније вредности динара Научно друштво економиста и БК Универзитет су у 2006. години организовали округли сто на тему *Узроци и последице апрецијације динара*, а мој уводни реферат као и реферати проф. Љ. Маџара и др Милана Ковачевића су објављена у часопису *Економска мисао* бр. 3-4 (2005). Огромна већина учесника на том научном скупу, износили су критику политике све прецењеније вредности динара а тешке економске последице те политике, али званичне институције и самозвани „визионари“ економских реформи то потпуно игноришу и настављају да обећавају светле привредне перформансе Србије. Наведимо само неке од њих.

Почетком 2006. г. објављена је *Стратегија подстицања и развоја страних улагања*³³ у којој се за наредних десет година обећава „Напредна Србија са ниском стопом незапослености вишим животним стандардом него у земљама које су недавно примљене у Европску унију, брз пораст и удвостручење БДП по глави становника“ (подвукао МК).

У истој години усвојена је *Национална стратегија привредног развоја за период 2006-2012 . г.* Једини представник економске науке у тиму који је креирао ту стратегију, проф. др Јуриј Бајец је обећавао за тај период просечну стопу раста БДП од 7%.³⁴ У финалној верзији те стратегије прихваћено је опредељење да ће се у том периоду остварити просечна стопа раста БДП од 7%, док је алтернативна стопа од 5% означена као конзервативна.³⁵

У то време тадашњи министар за економске односе Србије са иностранством М. Париводић, као члан радне групе

32 Зборник радова је објавило Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економским факултетом у Београду, мај 2004. и мај 2005.

33 Објављена у *Гласнику Републике Србије* (16.03.2006).

34 *Привредни преглед*, 03. 07. 2006, стр. 2.

35 Републички завод за развој, *Национална стратегија привредног развоја Србије 2006-2012*, Београд, 2006.

за израду те стратегије, је више пута изјављивао да би Србија за десет година могла достићи *per capita* доходак од чак 10.000 УС долара (што подразумева просечан годишњи раст од чак 12%).

Када се говори о спољном дугу Србије, почетак фебруара 2006. године био је од немалог значаја, мада не толиког како су га приказивали тадашњи званичници, а посебно тадашњи потпредседник Владе и тадашњи министар финансија. Наиме, када је Борд директора ММФ-а закључио да је успешно завршен трогодишњи аранжман о продуженом финансирању те институције са СР Југославијом, а то је био кључни предуслов да Париски клуб поверилаца отпише 15 % износа дуга СРЈ који је на њу био књижен почетком 2002. године, то је за Србију значило смањење спољног дуга од 653 милиона долара. Пошто је она том одлуком стекла право да повуче последњу кредитну рату од ММФ-а (од око 90 милиона долара), нето смањење спољног дуга било је 563 милиона долара.

Након позитивне одлуке Борда директора ММФ-а о успешном завршетку трогодишњег аранжмана, међу званичницима Србије створена је права еуфорија. Тадашњи потпредседник Владе Србије Лабус је у свом ауторском тексту (*Политика*, 11.2.2006, нагласио: а) „да је решен проблем спољног дуга Србије; б) да је то велики успех јер за многе је пре демократских промена тај проблем спољних дугова био нерешив; и в) поносан сам на ово што смо урадили.“ У том ауторском тексту он је написао и следеће:

- да смо оценом, односно одлуком ММФ-а, успели да решимо наслеђени проблем спољног дуга под чијим теретом се, иначе, распала претходна Југославија;
- да су многи сумњали да је уопште могуће решити проблем спољног дуга, а када је то постало изгледније, измишљена је небулозна прича о „дужничком ропству“;
- данас имамо спољни дуг који можемо уредно да плаћамо и који неће правити никакве политичке проблеме за земљу у будућности.“

Тадашњи министар финансија (М. Динкић) тада је изјавио да је то велики дан за српску економију и да је „сваки становник Србије тог дана био за 600 долара мање задужен

него што је био 2000. године⁴. Уз то, он наглашава „да је укупан спољни дуг Србије четири пута мањи него 2000. године, односно да је његово учешће у друштвеном производу смањено са 170 на 43 % (Политика 08.02.2006).

Многе тврдње ових званичника су, најблаже речено, биле неистините. О потпуној неоснованости тврдње тадашњег потпредседника Владе да се претходна Југославија срушила под теретом спољног дуга Србије говоре, већ раније наведене, чињенице:

1. спољни дуг Србије је *de facto* 1990. износио 6,4 милијарде долара;
2. извоз робе и услуга у тој години износио је око 7 милијарди долара (без испорука у бивше југословенске републике);
3. бруто домаћи производ Србије у тој години износио је око 20 милијарди долара.

Као што смо раније навели, а с обзиром на претходно изнете податке, по строжим критеријумима међународних финансијских институција Србија је 1990. г. била средњезадужена, а по блажим чак и нискозадужена земља.

Врло је проблематична била тврдња тадашњег министра финансија да је „спољни дуг четири пута мањи него 2000, односно да се његово учешће у друштвеном производу смањило са 170 на 43%“. По свему судећи проф. др М. Лабус и мр М. Динкић под спољним дугом, подразумевали само онај део дуга који је држава узела и који се враћа преко буџета. Користећи само цифре тог дела дуга, М. Динкић је током 2005. и 2006. године више пута изјавио да се Србија налази у групи средње задужених земаља и да се приближава групи нискозадужених. Те тврдње нико у међународним финансијским институцијама и стручним круговима није могао прихватити.

Ако се има у виду раније наведена Лабусова тврдња, дата крајем 2001. године - да ће се, након отписа две трећине дуга према Париском и Лондонском клубу, спољни дуг Србије и Црне Горе свести на само 7 милијарди долара, а да је на крају 2005. спољни дуг само Србије износио 15,476 милијарди долара и да је она, по критеријумима Светске банке у 2005. години, била у групи високозадужених земаља, била је смешна тврдња бившег потпредседника Владе „да и по-

ред тога што су многи сумњали да је уопште могуће решити проблем спољног дуга и да је он за многе био нерешив, он и његови сарадници су успели да то учине“. На општу жалост, отписима у 2002. г., а посебно отписом 15 % дуга према Парискском клубу, проблем спољног дуга Србије није био решен.

Колико је Лабусова тврдња да је проблем спољног дуга Србије решен била ван простора и времена, показују бројне оцене иностраних компетентних институција и појединача, а навешћу само две.

1. Стручњаци Европске банке за обнову и развој су у јесен 2005. године закључили да су највећи проблеми Србије и Црне Горе (а то се односи само на Србију) – висока инфлација и висок спољни дуг, односно висок износ ануитета који треба обезбедити за сервисирање тог дуга.

2. Тадашњи шеф мисије ММФ-а за преговоре са Србијом и Црном Гором Пирита Сороса је 21.12.2005. године изјавила да је, поред високе инфлације, највећи проблем Србије висок спољни дефицит који се финансира повећањем и онако високог нивоа спољне задужености. Само неколико дана након тога, она изјављује да инфлација и спољни дуг остају превисоки и да је примарни извор забринутости – отплата спољног дуга.

Из свега изложеног јасно је постоји огроман несклад између обећања и стварности, а та сурова стварност је последица и њиховог „визионарства“, боље рећи погрешног концепта привредних реформи.

Крајем августа и током септембра 2006. г. тадашњи министар за финансије (М. Динкић) истиче да ће се спољни дуг врло брзо тј. до краја те године смањити за 2,5-3,5 милијарде долара и при томе износи неке небулозне хипотезе и тврдње.³⁶ Тако у недељнику *Време* (31.07.2006. г.) он каже „када спроведемо све што смо наумили и најавили, „матираћемо“ све оне који су, попут радикала и неозбиљних аналитичара говорили о некаквој надолазећој дужничкој кризи. Србија ће, у ствари, ускоро од средње задужене земље постати држава са релативно ниским спољним дугом. За мене је, заправо, увек био највећи изазов да разне „врачаре“ који вечно про-

36 Критички осврт на тај небулозни план писао сам у раду „Спољни дуг и степен спољне задужености Србије“, *Нова српска политичка мисао*, бр. 3-4/2007.

дају јавности црне прогнозе могу да демантујем у пракси, да постигнем позитивне резултате који су дијаметрално супротни од њихових предвиђања потпуно сам убеђен да би Србија у 2007. години могла да уђе са знатно смањеним нивоом спољног дуга (*Време*, 31.08.2006, стр. 12). Он је сличну тврдњу и сличну комбинаторику изнео у интервјуу за „Политику“ (09.09.2006. стр. 1 и 13), када је тврдио да ће се у тој години однос спољног дуга и БДП смањити на само 35% и тако ће „Србија постати не само једна од мање задужених земаља у региону већ и у Европи“.

На његову и општу жалост спољни дуг Србије је на крају 2006. године достигао 19,606 милијарди долара те, а чак је био за 4,14 милијарди долара већи него крајем 2005. године и Србија је по критеријуму Светске банке, тј. по односу спољног дуга и извоза робе и услуга у тој и наредној години била у групи високо задужених земаља, јер је тај однос износио 237%.

У разговору са званичницима Србије, који су одржани у априлу 2007. године, стручњаци ММФ су изјавили да су три највећа привредна проблема Србије: а) огроман дефицит текућег рачуна платног биланса, б) нетрансформисан, гломазан јавни сектор и ц) висина спољног дуга и степен спољне задужености земље. И након тога, и поред настављања врло динамичног раста и тог дефицита и спољног дуга, тадашња влада ништа није предузела да се они обуздају.

Крајем 2007. године главни економиста Европске банке за обнову и развој, је, на бази врло детаљних анализа, утврдио да се Србија налази у групи шест земаља у транзицији које ће бити највише погођене светском финансијском кризом. Не знам да ли је, поред мене,³⁷ било који званичник или академски економиста или тзв. економски аналитичар поклонио и најмању пажњу том налазу, па је и то у извесној мери допринело даљој ескалацији увоза, спољнотрговинског дефицита, дефицита текућег рачуна платног биланса и спољног дуга. И као последица свега тога, а посебно због све веће прецењености динара, увоз робе, спољнотрговински дефицит, дефицит текућег платног биланса и спољни дуг у 2007. г. и у првој

37 Ковачевић, Млађен, „Актуелни проблеми економско-финансијских односа са иностранством“, Зборник под називом *Економско-финансијски односи Србије са иностранством*, Економски факултет, Београд, 2007.

половини 2008. г. настављају врло динамичан раст, али то званичнике Србије није забрињавало, јер је, захваљујући врло израженом расту нових кредита, текућих трансфера и тзв. страних инвестиција, укупан девизни биланс Србије у 2007. години био још увек позитиван, тј. износио је преко милијарду долара. Званичнике није забринула чињеница да је тај позитиван девизни биланс био 5,3 пута мањи од рекордног нивоа из 2006. године.

Званичне институције, ресорни министри али и низ академских економиста су тада истицали да је остварен „снажан“ привредни раст од око 7-7,5%.³⁸ Они су занемаривали чињеницу да се материјални део привреде, тј. збирни износ индустрије, пољопривреде и грађевинарства није забележио ни симболичан раст. Прерађивачка индустрија је остварила раст од само 3,7%. Према једном истраживању,³⁹ у периоду 2000-2007. г. – просечна стопа раста прерађивачке индустрије Србије износила је само 0,8% и по том параметру она је била тек на 149 месту ранг листе од 184 земље. По том истраживању удео тог сектора у стварању укупног БДП се смањило са 18,4% у 2000. г. на само 14,2% у 2007. г. и по том проценту она је на ранг листи тог броја земаља пала са 36 на чак 71 место. У тој години целокупан пораст БДП био је остварен у сектору услуга. Нажалост, тај раст није био одржив и био је више виртуелна него реална стварност, о чему сам раније такође детаљније писао.⁴⁰

Званичне институције нису поклањале никакву пажњу чињеници да је однос текућег рачуна платног биланса према БДП у 2007. години прешао 17%, а толерантан ниво је до 5%. Оне нису поклањали пажњу чињеници да је Србија по конкурентности привреде у тој години пала за четири места и нашла се на тек 91 месту, тј. у „трећој лиги“. Званичници

38 Такву квалификацију дао је и главни и одговорни уредник *Кварталног мониторинга*, бр. 9-10, 2007.

39 Мирослав Здравковић, *Политика*, 19.11.2009. стр. 11.

40 Ковачевић, Млађен, „Ефекти реформског концепта и економске политике у протекле три и по године“, *Економски анали*, тематски број, април 2004. Ковачевић, Млађен, „Стање и перспективе привреде Србије“, уводна студија за саветовање које је организовало Научно друштво економиста, Институт економских наука и Банкарска академија, зборник радова *Стање и перспективе привреде Србије* 2006. Ковачевић, Млађен, „Спољни дуг и степен спољне задужености Србије“, *Нова српска политичка мисао*, број 3-4, 2007.

нису поклањали никакву пажњу чињеници да је износ спољног дуга у тој години повећан за 6,6 милијарди долара и да је отплата по основу сервисирања спољног дуга у односу на вредност извоза робе и услуга достигла 33,4%, а толерантан износ је до 25%, а он је достигао чак 9,8% БДП. Уз то, износ БДП који се овде користи био је јако надуван, па би уз коректнији његов обрачун, ова цифра била још знатно виша, а тај проценат је толерантан ако није виши од стопе раста БДП у истој години. Њих није забринула чињеница да је број незапослених лица и у тој години знатно повећан.

И поред наведених и низа других врло непријатних података, званичне институције, министри, гувернер НБС, настављају да пројектују и обећавају динамичан раст БДП и животног стандарда. Наведимо само неке од њих.

У мају 2008. године претходна Влада је прихватила „Меморандум о буџету, економској и социјалној политици за 2009. са пројекцијама за 2010-2011. годину“, у коме су пројектоване врло амбициозне привремене перформансе уопште, а посебно у сфери економско-финансијских односа са иностранством.⁴¹ Врло сличне пројекције дате су и у документу „Стратегија повећања извоза Србије 2008-2011“, што је последица чињенице да је тај документ прихватила иста Влада.⁴²

Нова Влада је истакла решеност да кроз повећање запослености и продуктивности, истовремено постигне снажан привредни раст од 7% у периоду 2009-2012., смањење инфлације на око 4% до 2012. године, смањењем дефицита текућег рачуна платног биланса испод 10% БДП у средњем року и сл.⁴³

У 2008. г. раст БДП је бивао из квартала у квартал све скромнији, па је у целој години остварен раст од само 5,4%. То је врло скроман раст ако се зна да је у тој години на територију Србије, по основу нето текућих трансфера, нето задуживања у иностранству и нето прихода по основу продаје

41 Службени гласник РС, бр. 58, јун 2008.

42 Детаљније у томе на сајту <http://srbija.gov.rs>, мај 2008, као и у мом раду „Економско-финансијски односи Србије са иностранством – нужност нове стратегије“ у Зборнику под истим насловом које је публиковало Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економским факултетом у Београду, Београд, октобар 2009.

43 Детаљније на сајту <http://srbija.gov.rs>, јули 2009.

имовине страним лицима, гринфилд и браунфилд инвестиција, дошло чак 11,5 милијарди долара. Прерађивачка индустрија је у последњем кварталу те године забележила чак и смањење од око 5%. И што је трагикомично у таквим условима два потпредседника, магистри економских наука М. Динкић и Б. Ђелић, почетком октобра 2008. г. истичу да светска економска криза неће погодити Србију и да ће она чак имати користи од ње, јер ће се наводно, потенцијални инвеститори преоријентисати са земљама захваћеним том кризом – на Србију.⁴⁴

Скроман раст БДП у 2008. г. био је праћен енормним повећањем дефицита текућег рачуна платног биланса (без донација) за чак 37% и он је прешао 9 милијарди долара. Тај дефицит је настао пре свега због раста спољнотрговинског дефицита који је у 2008. г. повећан за 23% и достигао је рекордан ниво од чак 11,25 милијарди долара. Први пут од 2000. год. Србија је у 2008. г. забележила негативни укупни девизни биланс од чак 2,35 милијарди долара. Износ спољног дуга до краја 2008. г. је достигао 30,7 милијарди долара а износ доспелих а неизмирених обавеза по основу сервисирања тог дуга достигао је чак 2,55 милијарди евра.⁴⁵ И поред тога, званичне институције - Влада, Народна банка Србије, министри и маса академских економиста и даље су тврдили да је Србија средњезадужена земља и при томе узимају потпуно неупотребљив квантитативни однос спољног дуга и БДП у текућим ценама или само јавни дуг. Они су, занемаривали или су се правили да не виде да је и однос отплата по основу сервисирања спољног дуга у 2008. г. достигао чак 34,5% извоза робе и услуга и 10,4% БДП. Дакле, износ отплата у тој години био је око два пута већи од прираста и тог надуваног БДП.

Неке званичне институције, низ министара али и академских економиста су истицали да извоз динамично расте и да критике да прецењени динар гуши производњу и дестимулише извоз немају основу.

Солидан раст робног извоза у периоду 2000-2008. г. стварао је илузију да је здравствено стање, односно конку-

44 Детаљније о томе *Привредни преглед*, 3-5. октобар 2008.

45 Од тога износа 45,4% се односи на доцње настале пре децембра 2000. године

рентност индустрије и пољопривреде солидна и да чак расте. Међутим, тај раст је настао пре свега по основу врло ниске статистичке основе. Наиме, санкције Уједињених нација, распад земље, хиперинфлација, дезинвестирање и ваздушна агресија НАТО-а имали су за последицу да је робни извоз у 2000. год. износио само 25% нивоа из 1990. г. Уз то, у извозу из 2000. год. укључен је и извоз у нове државе настале на подручју СФР Југославије (што, наравно, није био случај у 1990. г.), а и вредност долара у 2000. г. је било осетно нижа него 1990. г. И поред тог раста у периоду 2000-2008. г. ниво извоза је био врло низак. Колико је робни извоз Србије низак показују компаративни подаци о квалитативном односу робног извоза према БДП. Наиме, према подацима Светског економског форума, у 2008. г. робни однос робног извоза Србије према БДП износио је само 22,3%, док је у Словачкој био 82,6%, Мађарској 81,4%, Чешкој Републици 76,8%, Словенији 68,6%, Бугарској 60,5%, Врло је слична слика поређења извоза по једном становнику. Додајмо да је покривеност увоза извозом пала испод 50%. Уз све то, и структура робног извоза је била и остала врло неповољна, јер у њему доминирају ресурсноинтензивни и радноинтензивни производи, па је по критеријумима Светског економског форума, Србија по квалитету компаративних предности у 2008. г. била тек на 110, а у 2009. г. на 111. месту (од 133 земље).

У читавом периоду 2000-2008. г., супротно пројекцијама и обећањима раније наведених домаћих и страних институција, званичника Србије и низа домаћих економиста, остварене су врло скромне привредне перформансе, а у сфери економско-финансијских односа са иностранством резултати су били катастрофални. Наведимо неколико најважнијих показатеља. У том периоду остварен је врло скроман пораст БДП - само 52% и према подацима Европске банке за обнову и развој, од 27 земаља у транзицији само су три имале веће заостајање у његовом нивоу у односу на 1989. годину.

Скроман раст БДП делом је настао по основу већег превођења сиве економије у легалне токове, као и увођења ПДВ-а. Због тога, али и због низа других фактора, са пуно права се може тврдити да је износ БДП у базној 2000. г. био већи него што то званична статистика показује, па је и самим

тим статистичка основа била виша, а реални раст мањи од званично приказаног.

Раст БДП био је праћен све већим диспаратетима у нивоима развијености по регионима и пражњењем становништва из многих села и градова у унутрашњости.

Упркос наведеном расту, број незапослених лица је од краја 2008. год. знатно повећан.

Раст БДП био је праћен са врло скромним инвестирањем, поготову када је у питању инвестирање у извозно оријентисану производњу.

И тај раст је великим делом био виртуелног карактера. Наиме, он се највећим делом заснивао на расту услуга, а посебно трговине, банкарства и саобраћаја. Њихов раст је био омогућен огромним растом и све вишим нивоом увоза робе и услуга који је у 2008. г. прешао чак 26,5 милијарди долара. Уз то, огроман прилив девиза по основу новог задуживања, дознака и других текућих трансфера и приватизационих прихода, гринфилд и браунфилд инвестиција, уз неоправдану и економски штетну огромну разлику између активне и пасивне каматне стопе омогућио је врло динамичан раст бруто домаћег производа у сектору банкарства. Међутим, тај раст није био заснован на здравим економским основама и није био одржив.

Као што смо раније истакли, у том периоду у Србији је остварена деиндустријализација, па је обим у 2008. г. индустријске производње био за око 4% нижи него у 1998. год. и за чак 58% нижи него далеке 1989. године.

Стање у пољопривреди је знатно теже него што следи ако се њен обим у 2008. и 2009. г. пореди са оним из 2000. г. Наиме, у 2000. г. климатски услови су били врло неповољни, и њен обим био драстично смањен, па је због тога статистичка основа била врло ниска. С друге стране, у последње две године климатски услови су били врло повољни, па је због тога њен обим био солидан, и то, све скупа камуфлира врло тешко стање у овом сектору. У каквом се стању налази овај сектор, можда најбоље показује чињеница да ни у једној години после Другог светског рата није мање засејано пшеницом него прошле године и да је износ површина под том културом сада дупло мањи него што је био 1991. године.

Раст је посебно скроман ако се зна да је на подручје Србије од почетка 2001. год., па закључно са крајем 2008. г., по основу нето задржавања, нето дознака и других текућих трансфера, приватизационих прихода и страних инвестиција, на подручје Србије слило готово 60 милијарди долара.

Због концепта реформи који је имао озбиљну конструкциону грешку које се састоји од прецењене вредности динара, нагле и претеране либерализације увоза и неадекватног модела приватизације, социјалне разлике међу становништвом су достигле врло високе размере, што само делимично показују неки подаци наведени на почетку овог рада.

Раст БДП био је праћен и низом других врло неповољних чињеница које ће осетно ограничавати његово будуће кретање. Наведимо најважније.

И поред отписа спољног дуга према Париском и Лондонском клубу од око 4,5 милијарде долара, спољни дуг Србије је на крају 2008. г. био за готово 19 милијарди долара већи него крајем 2000. године, а његов износ по једном становнику је повећан са 1,444 на чак 4,150 долара.

Износ отплата по основу сервисирања спољног дуга достигао је у 2008. г. чак 34,5% вредности извоза робе и услуга, односно чак 10,4% БДП. Однос тих отплата према БДП је реално био знатно већи ако се зна да је он статистички био екстремно надуван. Колико су те цифре повећане постаје јасно ако се зна да је однос тих ануитета према извозу робе и услуга у 2001. г. износио само 3,7%, а према БДП само 0,8%⁴⁶.

И поред статистички екстремно надуване величине БДП, однос дефицита текућег рачуна платног биланса према том БДП је повећан са око 5% у 2000. г. на преко 17% у 2008. г.

Супротно бројним пројекцијама раније наведених страних и домаћих институција, по којима је извоз требало да расте брже од увоза, у стварности је било обрнуто. Наиме, у 2008. г. доларска вредност робног извоза била је 6,66, а увоза 6,88 пута већи него 2000. г. Ако се из података за 2008. г. искључи спољнотрговинска размена са Црном Гором, извоз робе је у тој години био 5,27, а робни увоз 6,82 пута већи него 2000. г.

46 Народна банка Србије, *Годишњи извештај 2008*, Београд, 2009.

Спољнотрговински дефицит изражен у доларима, је у 2008. г. био 7,11 пута већи, а без размене са Црном Гором, 7,80 пута већи него 2000. г.

Приходи од извоза услуга су у 2008. г. били 9,58 пута а расходи чак 15,53 пута већи него 2000. г. Од суфицита у размени услуга који је 1990. г. износио 999, а у 2001. г. 421 милион долара, Србија је у 2008. г. забележила дефицит од 265 милиона долара.

Дефицит у размени робе и услуга у 2008. г. био је осам, а без размене са Црном Гором чак 8,75 пута већи него 2000. г.

На основу наведених података може се схватити да је Србија од почетка 2001. па до краја 2008. године постала наркомански зависна од прилива страног капитала. Уз то, њена привреда, посебно индустрија, и њен робни извоз су постали врло зависни од увозног репродукционог материјала. И по оба та основа Србија је постала врло осетљива на ударе светске економске кризе.

Сви претходно наведени подаци јасно показују да је Србија од 2001. г., срљала у врло озбиљну економску и дужничку кризу.

За разлику од неких од „визионара“ економских реформи који су веровали да светска економска криза неће дотаћи Србију и да ће она од те кризе имати чак и користи, средином октобра те 2008. год. сам, уз критику тих њихових обећања, доказивао да ће она озбиљно погодити Србију, и да ће последице, с обзиром на већ присутну економску кризу, бити врло неповољне.⁴⁷ И заиста као што смо на почетку овог рада истакли, светска економска криза је додатно појачала економску кризу у Србији. Међутим, требало би напоменути да је светска економска криза имала и неке позитивне последице по Србију. Прво цене увозних производа у просеку су више смањене него извозних производа из Србије. И због тога, али не само због тога увоз је више смањен од извоза, па спољнотрговински дефицит и дефицит текућег рачуна платног биланса драстично смањени. То је, уз све веће тешкоће

47 М. Ковачевић, „Трендови, стање и перспективе економско-финансијских односа Србије са иностранством“, Зборник реформи *Економско-финансијски односи Србије са иностранством – Актуелна питања и перспективе*, Београд, октобар 2008.

добијања нових кредита у иностранству, нарочито од стране предузећа, резултирало у споријем расту спољног дуга.

Међутим, битно је нагласити да светском економском кризом само делимично можемо објашњавати тешку економску кризу у Србији. Светском економском кризом само делимично а често ни најмање не можемо објашњавати понижавајућа места Србије на ранг листама земаља по разним факторима конкурентности, поготову онима из 2008. г. Том кризом не можемо објашњавати чињеницу да се Србија на ранг листи Светског економског форума по интензитету „одлива мозга“ у иностранство, у 2008. год. налазила на 131, а у 2009. на чак 132 месту, тј. само је једна земља била у неповољнијем положају. Она није допринела да се Србија и по низу других економских и других фактора конкурентности налази врло ниско рангирана, што показују подаци у табели бр. 1.

Табела бр. 1.
Места Србије на ранг листама фактора конкурентности
у 2008. и 2009. години

	2008.	2009.
Степен доминације на тржишту	131	131
Национална стопа штедње	129	130
Апсорпција савремене технологије у предузећима	126	125
Заштита мањинских акционара	132	128
Обим државне регулативе у привреди	132	129
Ефикасност антимонополске политике	129	130
Ослањање на професионалан менаџмент	118	118
Интензитети локалне конкуренције	128	120
Ефикасност корпоративних (управних) одбора	120	119
Квалитет инфраструктуре	119	122
Степен обучавања запослених	121	120

Извор: *www.weforum.org. 9X 2009.*

На основу наведених података у табели 1. види се да је највећа инфериорност Србије, када су у питању фактори конкурентности налази, како у сфери привреде тако у сфери права и других друштвених сфера. То указује да се део објашњења тешке економске кризе налази и у друштвеној кризи и да се те две кризе међусобно испреплићу и самим тим се обе појачавају. Нема спора да се Србија налази и у тешкој

друштвеној кризи која се испољава преко: кризе вредносног система, кризе поверења, кризе морала, кризе идентитета, демографске кризе, кризе легитимитета Скупштине и Владе, кризе демократије, кризе уставног и правног система, еколошке кризе, кризе науке, кризе образовања, кризе породице, кризе уметности, кризе културе, кризе штампаних медија, па чак и кризе цркве. У таквим условима јача интензитет социјалних немира, насиља и организованог криминала, па и злочина. Због свега тога све већи део становништва испољава све већи степен отуђености, апатију и несигурност, а све већи део незапослених се све више осећа беспомоћним, па губе самопоуздање и самопоштовање, што има тешке економске и друштвене последице.

И поред све веће економске и друштвене кризе, Србија и њене најважније институције нису нашли за сходно да крену у израду стратегије економских и друштвених реформи чијом реализацијом би се зауставили ескалација те кризе и како би се економске и друштвене перформансе преокренуле у позитивном смеру. Уместо тога, Србија је у марту 2009. г. постигла споразум са централама страних банака које имају своје афилијације у нашој земљи да не смањују кредитирање испод нивоа из 2008. године и оне су то углавном испоштовале. Србија је успела да обезбеди по милијарду долара кредита од Кине и Русије. Она је успела да обезбеди релативно висок ниво нових кредита од Европске банке за обнову и развој, Светске банке и Европске инвестиционе банке, а највећи део тих кредита биће реализован у овој и наредној години. И што је најважније – закључила је стендбај аранжман са ММФ по основу кога ће, под одређеним условима, до средине идуће године повући 2,9 милијарди евра, а тога је у прошлој години реализовано 1,11 милијарди евра. Влада и друге институције су истицале и још увек истичу да су то велики успеси и да су ти кредити допринели да банкарски систем не доживи колапс, са чим се можемо сложити. Те институције обећавају да ће реализацијом ових кредита бити обезбеђен излазак земље из економске кризе, што је нажалост, само теоријска могућност. То због врло високе вероватноће да ће се светска економска криза још дуго задржати, а није немогуће да криза у Европској унији добије још веће размере, што се по низу основа мора неповољно одразити на економско-финансијске

односе Србије са иностранством, а тиме и на привреду и животни стандард становништва.

Када је током прошле године ново задуживање државе знатно добило на интензитету, у једном интервјуу поставио сам питање моралног аспекта тог олаког задуживања, трошења великог дела тих средстава за интервенције на девизном тржишту ради одбране екстремно прецењене вредности динара или у циљу крпљења рупа у буџету, а сервисирање пренети на будуће генерације.⁴⁸ Да ли због тога или независно од тога, председник Б. Тадић је изјавио „Задужујемо се и то је опасно. Али све што се задужимо, а користеће генерације које долазе – то је морално“.⁴⁹

Са том констатацијом бисмо се углавном могли сложити, мада се и ту може поставити питање да ли је, у условима врло високог спољног дуга и високог степена задужености земље, економски и друштвено оправдано додатно високо задуживање за подизање неких објеката који не спадају у насушне потребе, поготову када је крајње неизвесно да ли ће и када ће светска економска и друштвена криза у свету и Србији бити превазиђене. Међутим, оно што је, при свему томе битно – јесте чињеница да кредити добијени од ММФ у целини, као и део кредита Кине, Русије и међународних банака неће бити утрошени за инвестиције, већ за одбрану високо прецењеног валутног курса и буџетску потрошњу и у крајњој инстанци ће завршити на рачунима тајкуна и нето увозника, а дуг ће се пренети на будуће генерације, што је по мом дубоком убеђењу заиста неморално.

Поред тога, при одлукама о новим задуживањима у иностранству требало би имати у виду и следеће неповољне околности:

- 1) У износ спољног дуга нису укључене камате које се морају исплатити, а оне ће бити високе. Ако у наредних пет година износ спољног дуга буде исти и ако просечна каматна стопа буде 4% годишње, само за камате би требали исплатити 6,6 милијарди долара;
- 2) Србија је ушла у 2010. год. са доспелим а неизмиреним обавезама по основу сервисирања спољног дуга

48 *Политика*, 1.11.2009.

49 *Политика*, 29.11.2009.

- у износу од 2,30 милијарди евра, па ће уз нормално сервисирање, она то морати на неки начин да регулише;
- 3) Србија има унутрашњи девизни дуг од око три милијарде евра;
 - 4) Ако се Србија избори за останак Косова и Метохије у њеном саставу, она ће морати да прихвати и његов спољни дуг који ће сигурно бити знатно већи од 550 милиона долара (колико је Светска банка прошле године Србији отписала);
 - 5) Свака земља која је високозадужена, као што је случај са Србијом, великим делом губи суверенитет у вођењу економске али и спољне политике. Као илустрацију губљења суверенитета у вођењу економске политике, видимо сваки пут када делегација ММФ долази у Београд. Као илустрацију да се са статусом високозадужене земље великим делом губи и суверенитет у вођењу спољне политике може послужити препорука чувеног саветника америчког председника за безбедност З. Бжежинског. Наиме, средином седамдесетих година прошлог века СФР Југославија је, као један од лидера Покрета несврстаних земаља, често у Уједињеним нацијама, загорчавала живот пре свега САД али и другим развијеним земљама. У циљу елиминисања тог, са становишта тих земаља, проблема, он је на једном скупу у Шведској рекао „Треба охрабрити земље Европске заједнице да наставе са давањем кредита Југославији, јер ће повећање степена њене задужености према иностранству у одређеном тренутку, послужити као средство економског и политичког притиска, што је само краткорочно гледано штетно за зајмодавце, а дугорочно корисно за општу ствар и политику „омекшавања“ Југославије⁵⁰. Врло је вероватно да таква логика важи и данас, па се може поставити питање да ли ће Србија са даљим повећањем спољног дуга и степена спољне задужености моћи да настави да се тако

50 Наведено према Предраг Јовановић – Гавриловић, „Терет и стање задужености Србије“ у часопису *Економски анали*, тематски број, мај 2005, стр. 19.

- енергично бори за очување Косова и Метохије у њеном саставу;
- 6) Неизвесно је да ли ће се Бечки споразум одржати у овој и наредној години;
 - 7) Због економске кризе у Европској унији и другим земљама Европе, која ће се вероватно задржати и у наредним годинама, могућности раста и прилива девиза у Србију по основу приватизације, гринфилд и других страних инвестиција – врло су проблематичне;
 - 8) Због економске кризе у Европи, повећаће се број наших грађана на раду у иностранству који ће остати без посла, па је мало вероватно да ће се одржати и садашњи износ дознака и других текућих трансфера, а могућности њиховог раста су теоријске природе.

Влада, Народна банка Србије, званичници и маса академских економиста и тзв. економских аналитичара истичу да је кредитни споразум Србије са ММФ велики успех и да, малте не, представља спас за Србију. Међутим, тај аранжман има читав низ минуса.

Србија се сада налази у некој врсти зачараног круга. Влада, Парламент и Народна банка су заробљеници погрешног концепта реформи и мера економске политике и ако се тај концепт и скуп мера економске политике доследно наставе – економске и социјалне последице биће катастрофалне. С друге стране, неки економисти, нарочито неолиберали, истичу да је за Србију једини спас да поступа по диктату ММФ с образложењем да је његов концепт свакако бољи од онога што би радила садашња Влада и да његово „зелено светло“ за наредне кредитне транше омогућава добијање нових кредита од Светске банке и Европске уније. Међутим, без обзира што је ММФ, након компромитације неолиберализма, од 2009. г. доста умешао своје „рецепте“ које намеће земљама које користе кредите од међународних финансијских институција, они су и даље, најблаже речено, врло проблематични. Наведимо новија мишљења америчких економиста и једног америчког института који то потврђују.

Крајем прошле године шеф Експертске комисије Генералне скупштине УН за финансијску и монетарну реформу

Нобеловац Џозеф Штиглиц је, приликом посете Србији, изјавио „Државе попут Србије које су склопиле стендбај аранжман са ММФ нису имале неке велике користи од тога, а то се види по стању привреде у тим земљама пре и после аранжмана са ММФ“. Он даље истиче да „ММФ од тих земаља тражи да се њихове централне банке фокусирају на смањење и одржавање што ниже инфлације, док су финансијска стабилност, раст, развој и раст запослености - запостављени“⁵¹.

Амерички економиста професор на Харварду Џејмс Галбрајт (син чувеног Џона Кенета Галбрајта и рођени брат Питера Галбрајта, првог америчког амбасадора у Хрватској) добронамерно је прошле године сугерисао Хрватској да не склапа stand-by аранжман са ММФ и то је образложио следећим речима: „Обраћате се за помоћ институцији која је врло ограничених интелектуалних капацитета и способности и која има један те исти рецепт. ММФ никада није био толико значајан и важан као што се представља, само се наметнуо одређеним регионима, као што је ваш, као неизбежан и незаменљив, иако међу економским интелектуалцима не ужива углед“. Он, на крају, истиче да ће мере које ће ММФ тражити истицати као једино могуће у конкретној ситуацији, па ће уследити мере резања и штедње које се увек свде на ниво смањивања социјалних права.⁵²

Средином прошле године, шеф експертске комисије Генералне скупштине Уједињених нација за финансијску и монетарну реформу нобеловац Џ. Штиглиц, на завршној конференцији ове светске организације, предложио је стварање нових међународних финансијских институција које би биле конкуренти сада доминантним ММФ и Светској банци које намећу исте рецепте свим корисницима кредита које оне дају и констатовао да „кад сви раде по истим рецептима, то доводи до дестабилизације“.⁵³ Он је даље истакао да су глобалне међународне институције често постављале контрапродуктивне услове позајмљивачима капитала, што је, са низом условљавања, довело до садашњих глобалних траума. Он се сложио са ставовима земаља у развоју „да постојећи финан-

51 *НИН*, 04.12.2008, стр. 30.

52 *НИН*, 16. 04.2009, стр. 8.

53 *Политика*, 27. 06.2009, стр. 3.

сијски систем *фаворизује јаче и да глоби слабије нарочито у неким условљавањима ММФ*“ (подвукао МК).

Средином октобра прошле године, прошлогодишњи добитник Нобелове награде за економију Пол Кругман је, приликом посете Словенији, похвалио ту најуспешнију земљу у транзицији, јер је остала довољно флексибилна и није поклекла пред диктатом Вашингтона, ММФ и других међународних финансијских институција. Он је на предавању истакао да је политика ММФ у случају економске кризе у земљама Азије крајем прошлог века – била неодговарајућа, па је закључио следеће: „Људи очекују да ће ММФ сада боље реаговати у Источној Европи и да ће усвојене мере бити флексибилније. Знам да су људи веома разочарани начином на који ММФ покушава да спасава Источну Европу слично као што је радио у Тајланду 1997. године“.⁵⁴ Оно што он није истакао јесте чињеница да је земљама источне Европе (осим Словеније и делом Чешке Републике), укључујући и Србију од ММФ и Светске банке наметнут концепт неолиберализма из Вашингтонског консензуса и да је он најодговорнији за тако тешку ситуацију у којој се те земље налазе. Истине ради, требало би рећи да је Србија уз врло проблематичних мотива током 2006. и почетком 2007. г. вратила преостали део кредита ММФ, али је наставила политику која је довела до све прецењеније вредности динара, политику даље либерализације увоза, интензивне продаје предузећа страним лицима и политику високе каматне стопе, што је, како је Штиглиц говорио, морало довести до економске, па и социјалне катастрофе.

Недавно је публикован извештај Центра за економска и политичка истраживања из Вашингтона који је веома критичан према политици и мерама које намеће ММФ земљама корисницама његових кредита. Наиме, у том Извештају се показује да тзв. проциклична политика ММФ у неким земљама, за време кризе, може да изазове још веће економско успоравање. По том Извештају, проциклични карактер огледа се у домену фискалне или монетарне политике. Конкретније, један од директора Центра и аутора Марк Вајсброт каже „Након што је пре више од десет година економска криза

54 *НИН*, 24. 09.2009, стр. 29.

усмерила пажњу света на грешке у политици ММФ, Фонд још прави исте грешке у бројним земљама“. Он даље каже: „ММФ подржава фискалне стимулансе и политике експанзије у богатим земљама, али у земљама с ниским и средњим дохотком има сасвим другачији приступ... Време је да Фонд преиспита критеријуме, предвиђања и економске анализе који користи при препоруци макроекономске политике земљама у развоју“. На крају, ту се истиче да је Фонд у неким случајевима заснивао политику на сувише оптимистичким проценама раста и да је потценио утицај светске рецесије на земљу зајмопримца, па је у условима када су економске перформансе биле неповољније од очекиваних, морао да умекшава своје захтеве.⁵⁵ Да је ово последње тачно, показује и случај Србије. Наиме, мисија ММФ је крајем септембра 2008. године закључила да Србија има добре услове да у 2009. години оствари високу стопу раста БДП од 6-7%, да би касније ту очекивану стопу смањивао, а последња са којом оперише јесте -4.

Од 2001. до данас критикујем концепт ММФ и тврдим да он озбиљној земљи није потребан и да је Србији донео знатно више штете од користи. Он је у знатној мери допринео конструкционој грешци или како недавно Џозеф Штиглиц рече – „системској грешци“, због које је Србија запала у наркоманску зависност од страног капитала. И баш због тога, она сада, због обећаних 2,9 милијарди евра кредита ове институције, мора водити економску политику по диктату те институције. Још једном подсећам да је Нобеловац Едвард Прескот пре неколико година изјавио следеће: „ММФ и Светска банка доносе више штете него користи светској привреди и требало би их укинути, јер политика ових институција, која се састоји од одобравања све већих зајмова земљама у кризи је исто што и давање дроге човека зависног од кокаина“.

Додајмо, да је пре неколико година Јоже Менцигер, у једном разговору са београдским новинаром рекао следеће: „Остајем убеђен да је један од најзначајнијих елемената релативно успешног развоја Словеније – управо наше неслушање савета страних економиста и финансијских институција“.

55 Привредни преглед, 7. 10.2009, стр. 8.

На крају, наведимо да је Нобеловац Амортија Сен, поводом светске економске кризе, изјавио: „да је ММФ-у, Светској банци и осталим институцијама насталим у Бретонвудсу – потребна - дубока реформа“.⁵⁶

Влада Србије, неки званичници и велики број академских економиста још увек игнорише спољни дуг предузећа, поготову приватних. Они често узимају само јавни спољни дуг и стављају га у однос са вредношћу БДП у текућим ценама који је, због огромне инфлације, екстремно надуван. Уз то, ту надувену величину БДП у динарима деле са екстремно потцењеном вредношћу долара или евра, па га и по том основу „надувају“. И на крају, величину јавног дуга деле са том надуваном величином БДП, па добију врло ниску цифру и на бази ње закључе да је Србије средњезадужена земља. Они занемарују чињеницу да међународне финансијске институције при обрачуна степен спољне задужености узимају целокупан спољни дуг. Они не знају или се праве да не знају да је у мају прошле године ММФ проценио да ће однос укупног спољног дуга Србије према БДП у 2010. години достићи 85,6%, а у 2011. г. чак 90,4%. И у овој рачуници коришћене су прецењене и у сваком случају надуване величине БДП, али и тако добијени односи показују да ће Србија у обе године бити високозадужена земља, јер је критична граница тог односа 80%. Уз то, ММФ је тада проценио да ће однос спољног дуга према извозу робе и услуга у текућој години достићи 302,6%, а у идућој 306,2%, па ће Србија и по том основу бити високо задужена земља, јер је критична граница тог односа 220%.⁵⁷ Уосталом, некоректно је игнорисати спољни дуг предузећа и узимати само државни дуг или евентуално и спољни дуг државних предузећа, па те величине стављати у однос са укупним БДП или са укупним извозом робе и услуга у којима је допринос приватних предузећа врло значајан. Када се говори о дугу државних предузећа или дугу предузећа за који је гарант држава требало би увек имати у виду могућност примене тзв. суверенизације спољних дугова државних предузећа, која подразумева да у случају да она западну у немогућност да их сервисирају, држава, као гарант

56 *НИН*, 26.03.2009, стр. 58-59.

57 www.imf.org/external/pubs/ff/scr/2009.

то аутоматски мора чинити. Уз све то, поставља се питање да ли држава сме дозволити да приватно предузеће које западне у немогућност сервисирања својих спољних дугова због тога постане власништво страних кредитора, поготову ако оно више вреди него што износи његов спољни дуг. Да је потпуно неоправдано, од стране Владе Србије, званичника и низа академских економиста, игнорисање спољних дугова приватних предузећа и приватних банака, које је било доминантно до краја 2008. г., постало је јасно почетком 2009. г. када су званичници схватили да морају ићи у Беч да моле стране банке које имају афилијације у Србији да одрже исти ниво кредитирања као што је био у 2008. г., јер би, у случају битног смањења, последице биле врло неповољне. И на крају, најновији случај банкрота приватних банака у Исланду мора бити поука и порука Србији. Наиме, због високих камата које су банке у Исланду нудиле, многе фирме и појединци из западноевропских земаља, па и из Велике Британије и Холандије су уложили новац у исландске банке. Банке су пропале, и у складу са теоријом неолиберализма, фирме и грађани из тих земаља су остале без тог новца. Међутим, на опште изненађење, посебно екстремних неолиберала, В. Британија и Холандија доносе одлуку да обештете своја правна и физичка лица која су штедела у банкама Исланда. И, финале те приче је - ултиматум В. Британије и Холандије држави Исланду да им рефундира износ исплаћених средстава и да ће само у том случају подржати његов улазак у Европску унију. Све у свему, када су у питању слабе земље, земље које нису правне државе, као што је случај са Србијом и Исландом, могу бити уцењене и принуђене да сервисирају и спољне дугове приватних предузећа. Имајући у виду случај Исланда, не би требало искључити могућност да, у случају евентуалне немогућности банака и предузећа да у већој мери сервисирају своје спољне дугове, и Србија буде уцењена, тј. да буде принуђена да прихвати сервисирање и приватних дугова, како би била примљена у чланство у Европској унији.

Због свега наведеног, крајње је време да се што пре напусти опасна илузија да ће се економска и друштвена криза у Србији превазићи новим задуживањем и да ће се светска економска криза брзо окончати и да ће и то омогућити брзи опоравак и динамичан раст привреде. Уместо тих опасних

илузија, Парламент би морао што пре поверити академијама наука и другим научним институцијама, израду дугорочне стратегије привредних и друштвених реформи која би се, након свестраног разматрања, у Скупштини прихватила и до-следно реализовала.

Основна литература:

1. Часопис „Економски анали“, тематски број, јануар 2001.
2. Часопис „Економски анали“, тематски број, децембар 2002.
3. Часопис „Економски анали“, тематски број, април 2004.
4. Зборник радова: *Стање и перспективе привреде Србије*, Институт економских наука, Београдска банкарска академија, Београд, 2006.
5. Зборник реферата: *Економско-финансијски односи Србије са иностранством – нужност нове стратегије*, Научно друштво економиста, Академија економских наука, Економски факултет у Београду.
6. Штиглиц, Џозеф, *Противречности глобализације*, SBM-x, Београд, 2002.

Mladjen Kovacevic

DIMENSIONS AND CAUSES OF THE ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

Summary

Serbia is in a difficult economic crisis. The main cause for that crisis is a defective concept of economic reforms that is applied from the beginning of 2000th and that led to extremely overvalued Dinar value, and sudden and drastic liberalization of extremely expanded import with increasing price-competitiveness that cause stifling of domestic production, especially production that is export-oriented. That is the way how Serbian economy

was contaminated by "Holland disease". The concept of privatization also had serious weaknesses that significantly contributed to strengthening the economic crisis. Global economic crisis in those conditions has only intensified the economic crisis in Serbia. Serbia because of all this must to adopt a long-term strategy of economic and social reforms.

Key words: dimensions, causes, economic crisis, Serbia.